

Kiss Árpád

Nigéria irodalma és a biafrai háború

Achebétől Adichie-ig – avagy megkésett megemlékezés: meghalt Chinua Achebe, „az afrikai irodalom atyja” (1930. 11. 16. – 2013. 03. 21.)

A függetlenségi folyamat békésen zajlott: „Aranytálcán kaptuk, nem küzdöttünk érte” – írja Achebe a független Nigéria születéséről önéletrajzi könyvében, amely 2012-ben jelent meg *Volt egyszer egy ország – életem Biafrában* (There was a country. A Personal History of Biafra, Penguin, 2012).

A nigériai író az ismertséget, a világhírt az 1958-ban megjelent *Széthulló világ* című első regényével szerezte meg. A címet tulajdonképpen W. B. Yeats *A második eljövétel* (The Second Coming) című verséből („széthull minden, nem tart a közép”, Ferencz Gy. ford.) vette. Gilbert Phelps angol író az év (1958) legeredetibb könyveként méltatta, és sokat tett az akkoriban szokatlan, „idegen” kontinensről bejelentkező szerző angolai fogadtatásáért. Achebe egy afrikai falu életének felforgatását ábrázolva idézi a szemünk elé az európai terjeszkedés, növekvő befolyás következtében keletkező társadalmi válságot. Kiadója, a Heinemann akkori főszerkesztője szerint „a háború óta írt legjobb regény: a Széthulló világ”. A legtöbbször megjelentetett könyv afrikai írótól a mai napig. Ötvennél több nyelvre fordították le. A soknyelvű Nigériában, a soknemzetiségű országban Achebe tudatosan választotta a gyarmatosító hatalom nyelvét, az egyedüli közös nyelvet, vagyis angolul írt akkor, és később is, bár kritikusan újabban sokat foglalkoznak az angolnak a műveiben megnyilvánuló igboizálásával.

Apja missziós tanító volt a gyarmati Nigériában, gyerekeit a helyi angol iskolákba járatta. Apja fivére megmaradt az igbo (ejtsd: ibo) nép hagyományainál. Achebe az igbók szájhagyományokban élő történelmét és kultúráját általa ismerte meg. Apja érdeme, hogy nem zárta el a kettős neveléstől. Tehetségét felismerte a Nigériában jól szervezett angol gyarmati oktatás, ösztöndíjat kapott, iskolái után a BBC, majd a független rádió adásszerkesztője lett. Achebe tevékenységén keresztül (könyvéből) szinte megismerhetjük a 2014-ben immár 100 évesé lett Nigéria állam születését.

1914-ben F. Lugard kormányzó a mai Nigéria területén található protektorátusokat egységes Nigéria Gyarmattá szervezte az északon élő fulani-hausza népek, a délnyugati joruba, a délkeleti igbo és több tucatnyi kisebb etnikumból. A hatalmat közvetett úton, helyi főnökök bevonásával gyakorolták, de érdekeiket brit katonai jelenlét védte (Lugard: *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 1922). Lugard a feudális hausza-fulani népek vezetőit könnyedén hűbéresévé fogadhatta kora feudális jellegű hatalomgyakorlási rendszerük folytán, míg pl. az igbók nehezen igazodtak a „kijelölt” nagyfőnökhöz, mert katonai hatalom nélküli teokráciájuk nem ismerte a politikai-katonai vezetőt (települések százai éltek egymás mellett évszázadokon át közös vezető nélkül). Egyfajta köztársaságban éltek: „igbo enwegh eze” – igbóknak nem kell király.

Nagy-Britannia tervezetten vonult ki 1941-ben a hatalomból, visszahúzódott a gazdaságba. A búcsúzó kormányzó a levezényelt választás eredményeként a három domináns civilizációt szövetségi államba egyesítette, amely azonban nem szerves fejlődés eredményeként jött létre.

Achebe könyvében a történet bemutatása a címben szereplő Biafra állam előzményeivel, a nigériai polgárháborúval és Achebe szerepvállalásával folytatódik.

A független Nigéria első kormányát az északi hausza tartomány adta (a 7. sz.-tól létezett a Fulani Birodalom) hatalmi egyensúlyban a gyorsabban fejlődő, délebbre eső, igbók és jorubák lakta tartományokkal. (Mellesleg a joruba civilizáció kiemelkedő jelentőségű tárgyi emlékeiként tartják nyilván a 7–9. századi NOK kerámiákat. Az igbók elődei alapították viszont a Nri birodalmat, és e birodalom keretei között keletkeztek a 9–11. századi igbo-ukwu bronzleletek.)

1966-ban két katonai puccsra kerül sor, megkezdődik az igbók önálló Biafrai Köztársaságáért vívott küzdelme. Az 1970-ig tartó és az igbók veszteségével záruló, talán milliós nagyságrendű emberirtással együtt járó polgárháború a témája ezután Achebe könyvének: *Életem Biafrában*.

1966

Chinua Achebe verse

*Önfeledt
Nemtörődöm napok
A játékasztalnál ostobán
Életekkel babráltunk*

*Messzi aknában
A mélyben gyémánthegyű
Fúrófej már
Kúszott a káosz üledékhez
Ritka artézi gyűlölethez
Ahonnan fröccsent egykor
Forró vér isten arcába
Az első csalódáskor
Alkotásában
Az Édenben.*

Az igbo író 1966 című versében és az ugyanakkor megjelent negyedik regényében (*A nép fia*) egy elképzelt afrikai országban lezajlott erőszakot, puccsot, polgárháborút vizionált, amelyet a frissen független ország éretlen-felelőtlen, korrupst új elitje gerjeszt. Achebét összeesküvéssel vádolta meg az 1966-ban hatalomra kerülő második katonai vezetés – „előre tudta, mi következik”. Az irodáját feldúló katonák szavai: „meglátjuk, mi erősebb, a toll vagy a fegyver”. Achebe életét két részre vágta ez az évszám.

1966-ban igbo katonatisztek puccsot hajtottak végre. Néhány hónap múlva a szövetségi hadsereg igbo tisztikarát kivégezték az északi katonatisztek. Megkezdődött az igbók módszeres irtása – rendőri-katonai segédlettel. Az északon dolgozó igbo áldozatok száma tízezrekre nő (vagonszámra érkeznek lefejezett hullák a hausza-fulbe városokból a nsukkai főpályaudvarra). Menekültáradat indul dél felé. A békítő tárgyalások kudarcba

fulladnak, részben a rivalizáló katonai vezetők miatt, akik egyébként ugyanazon a külföldi katonai akadémián szerezték felsőbb képesítésüket.

Biafra elszakadása

Nem Achebe az egyetlen író, aki akkor a politika áldozata lett Nigériában: a békeközvetítéssel próbálkozó író-drámaíró Soyinkát is bebörtönözték a szövetségek, árulással vádolva. A biafrai vezető – mellesleg ugyanabba a tiszti iskolába járt, mint a szövetségek vezetője – rosszul mérte fel a katonai és nemzetközi politikai helyzetet. A szakadár állam ellen – Achebe szavaival szólva – létrejött a „Nem Szent Szövetség”.

Nagy-Britannia a nigériai szövetségi államot támogatta. A Szovjetunió is Nigériának küldött segítséget, kihasználva, hogy „a hátsó ajtón” angol érdekövezetbe lép. MIG és Iljuszín gépeket szállított, technikusokkal, hadianyaggal. Az Egyesült Államok „brit érdekszférának” tekintette Nigériát.

Franciaország viszont támogatta a brit érdekövezet korrózióját, a volt francia gyarmatokról jutott el támogatás Biafrába. Portugália engedélyezte a sao-toméi repterek használatát. Innen akadozva eljutott némi segélyszállítmány a fokozatosan blokádnál alá kerülő biafrai enklávéba. Csehszlovákia fegyverszállítással támogatta Biafrát az 1968-as prágai bevonulásig. Julius Nyerere tanzániai elnök a holokauszthoz hasonlította az igbók lemeszárlását. Tanzánia elsőként ismerte el Biafrát. Elefántcsontpart, Gabon, Zambia és Haiti követte. Az Afrikai Egységsszervezet a Nigériai Szövetségi Államot támogatta.

A biafrai vezetés a belpolitikában propagandagépezetre támaszkodott, csodafegyvereket ígért. Chinua Achebe, az akkor már világszerte ismert író Biafra elismertetéséért, majd humanitárius célból számos nemzetközi fórumon képviselte az országot.

Győzött végül a nigériai katonai főlény. Eközben milliók haltak éhen, többségükben gyerekek. A világsajtóból megtanulta a Nyugat a *kwashiorkor* (gyerekkori akut hiánybetegség) nevét. A segélyszállítmányok (Vöröskereszt, Caritas) eljuttatásában a svéd van Rosen, az önkéntes orvosok közül a francia Kouchner (a *Medicine Sans Frontier* alapítója) neve szerepelt sokat akkoriban a médiában. Ugyanakkor a polgárháborúban (mint professzorból lett őrnagy a Nsukka-i Egyetem védelmében) veszítette életét a kítúnó költő, Christopher Okigbo. Verseit *Költészet és veszélytudat* című munkájában Gergely Ágnes méltatta (1986), verseinek nagy részét lefordította magyarra (*Labirintusok*, 1989).

„Nyugaton” a biafrai hírek kiszivárgása után ikonikus jelentőségű személyiségek, pl. Vonnegut, Sartre, Lennon, Harrison, Baez, Hendrix tiltakoztak a népirtó polgárháború ellen. A Varsói Szerződés országai ugyanakkor Nigéria pártján álltak. (Az 1994-es magyar kiadású, az Officina Nova által megjelentetett, *A XX. század története a biafrai Ojukwét hibáztatja szakadár politikája, saját népe kiirtása miatt*).

Végjáték: Biafra kapitulációja után a nigériai kormány átszervezte a szövetségi államot. Biafrát feldarabolták. A Biafrai-öböl nevét megváltoztatták Bonny-öbölre. A győztes Gowon ezredes megbékélést hirdetett: „Nincs győztes és nincsen legyőzött.”

1966 után kezdődött Achebe életének második, külföldön eltöltött szakasza. Nagyrészt az Egyesült Államokban élt, a neves Brown Egyetemen (Massachusetts), ahol irodalmat tanított haláláig. Magyarul (vagy csak angolul) megjelent fontosabb prózai alkotásai: *Széthulló világ* (*Things Fall Apart*, 1958, magyar ford. Tandori Dezső, 1983), *Örökké nyugtalanul* (*No longer at Ease*, 1960, magyar ford. Borbás Mária, 1964), *Isten nyilvánvaló szője* (*Arrow of God*, 1964, csak angol nyelven), *A nép fia* (*Man of the People*, 1966, ford. Karig Sára, 1973), *Hangyabolyok a szavannán* (*Anthills of the Savannah*, 1987, csak angol nyelven).

Utószó

Achebe honfitársa, egyben kiváló regényíró utóda az ugyancsak ibo Chimamanda Ngozi Adichie, akit a *New Yorker* irodalmi magazin 2010-ben a húsz legtehetségesebb negyven év alatti szerző közé sorolt. Achebe utolsó Biafrával foglalkozó művéhez kapcsolódik témáját illetően Adichie *Az aranyló fél napkorong* című regénye, amely az igbók földén, fővárosukban, Nsukkában és környékén, vagyis az „akkori” Biafrában játszódik. A könyvből készült filmet 2013 szeptemberében mutatták be a Torontói Nemzetközi Filmfesztiválon. A regény magyarul 2013 októberében jelent meg e kis írás szerzőjének fordításában. A regényben szerepel az író tollából egy vers, amely akár Achebe víziójaként is felfogható:

Hallgattál, mikor elpusztultunk?

*Láttad a fényképeket hatvannyolcban,
Rozdszín hajú gyerekek:
Beteg foltok fészkelnek a kis fejeken,
A haj lehull, mint a porban rothadó levelek.*

*Képzeld a gyerekeket, karuk pálcika,
Mint labda a has, rajt a bőr feszülő hártya
Kwashiorkor a neve – nehéz ez a szó.
Mégsem elég undorító, mint a bűn maga.*

*Képzelned sem kell, a sok kép maradt
Life magazinod fényes lapján
Nézted, de láttad-e? Futólag sajnáltad?
S megbújtál szerelmed, feleséged karján?*

*A bőriük fakult, híg tea színe
Alatta pókháló, törékeny csont
Meztelen nevető gyerekek, kattan a gép
a fényképész utána egyedül lelép*

A könyv 31. fejezetében található költemény a legnagyobb bűnt, a legártatlanabb és a legsebezhetőbb életkori csoport, a gyermekek tömeges pusztulását-pusztítását idézi fel az oly értelmetlen háború éveiből. Bár maga a regény olyan eseményeket is életre hív ebből az időszakból, amelyek olvastán a még élő Achebe is reagált, az író tehetségét és bátorságát méltatva (lásd számunkban Biernaczky Szilárd ismertetését).